

KATONAI ANTROPOLÓGIA KUTATÁSOK A 21. SZÁZADBAN GYAKORLATI ALKALMAZÁSOK A KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA NÉZŐPONTJÁBÓL

DOBÁK JUDIT

A katonai antropológia látszólag ellentmondásban van a klasszikus antropológiai munkákkal. A kulturális antropológia leggyakrabban a kisebbségeket, elnyomottakat, marginális csoportokat és az áldozatokat teszi a vizsgálata tárgyává. Ezzel szemben a katonai antropológia látásmódja az erőszakszervezetek egészével, annak belső működésével, a gyakorlatokkal és a gyakorlatok hatásaival is foglalkozik. A nemzeti karakterológiai vizsgálatok¹ számos etikai kérdést vetettek fel, amelyekre a tudományterület nem adott maradéktalan választ és ennek következtében rossz fényt vetettek a kulturális antropológiára, különösen az erőszakszervezetekhez kötődő vizsgálati fókuszokra. Ruth Benedict katonai megrendelésre kezdte el írni a *Krizantém és kard* című munkáját, amelynek célja az ellenséges japán kultúra megismerése és ezáltal az Egyesült Államok által vívott háború győzelemre segítése volt.² A kultúra és személyiség közötti kapcsolat leegyszerűsítése mellett morális kérdéseket is megfogalmaztak kritikusai, hiszen munkájával közvetlenül kapcsolódott a háborús erőfeszítésekhez. A kultúrák vizsgálata és azok védelmének elsőbbsége összeegyeztethetetlennek tűnhet, de ez a kettősség is indokolja, hogy nagyon kevés katonai antropológiai kutatás látott eddig napvilágot.

Az előadásomban recenzióját szeretném adni azon tanulmányoknak, amelyek vállaltan katonai antropológiai kutatásokat ismertetnek. Bár a felsorolás nem lehet teljes, de igyekszem a fontosabb csomópontokra irányítani a figyelmet. A legtöbb tanulmány mentegetőzéssel és etikai kérdések felvetésével indít, ami rámutat arra a hiányra, hogy a kulturális antropológia még nem adott elégséges elméleti keretet a katonai antropológia etikai felvetéseinek.

A narratíva az antropológusok második világháborúban betöltött szerepének megítéléséből indul ki, és felhívja a figyelmet arra, hogy az antropológia leginkább kisebbségekkel, leigázottakkal, társadalmilag alávetettekkel foglalkozik, és ebben a munkának fontos eleme a kutatott csoportok védelme. Az előadásban azokkal a kutatásokkal foglalkozom, amelyek árnyalják az etikai felvetéseket, és bemutatják, hogy milyen szerepe és lehetősége van az antropológiának a fegyveres szervezetekben.

Ebben a tanulmányban a katonai antropológiát az állami, nagyszabású szervezetekre szűkítem. Az ilyen haderők közös jellemzője, hogy egy ország államilag

¹ BENEDICT 1946.

² LETENYEI 2012: 117.

felhatalmazott (legitim vagy illegitim) fegyveres erőszakszervezetei az ország védelme érdekében szervezett erők előállítását, kezelését és alkalmazását végzik.³

A tanulmányban amellet érvelek, hogy:

Az erőszakszervezetben való kutatómunka és a kulturális antropológia nem áll feloldhatatlan ellentmondásban egymással. Meggyőződésem, hogy az antropológiai szemlélet a haderők működésére az emberi élet védelme szempontjából lehet pozitív. A konfliktus mindig interakció is egyben, és ezért az antropológusoknak megérteni az egyes konfliktusok természetét alapvetően nem más feladat, mint a katonai jelenlét nélküli civil életben.

Ahogy bár mely konfliktus esetében, úgy a háborúk és katonai jelenlét esetében sem beszélhetünk elszigetelt zárványról. Minden katonai jelenlét számos módon begyűrűzik a társadalom szinte minden elemébe. És nemcsak azon társadalmak életébe, akik közvetlenül részt vesznek a konfliktusban, hanem a velük gazdasági, politikai vagy tájféldrajzi kapcsolatban állók életébe is.

Több szerző is felhívja a figyelmet, hogy a katonai antropológia témáit az Egyesült Államokban tevékenykedő kutatók tematizálják.⁴ A legtöbb tanulmány az Afganisztánban elszenvedett kudarcot tartja fordulópontnak, amikor az amerikai katonai vezetés azt vizsgálta, miért nem tudtak a hatékony, modern fegyverek és egyértelmű erőfölény ellenére sikereket elérni. A háborús kudarcok fő okaként a kulturális tudatosság hiányát említik: hiányzott a csapatok számára a kulturális képzés, a hírszerzési munkatársak nem ismerték elég jól a nyelvet, és a kulturális terep elemzését nem végezték el. Mindezek a tálíkok műveleteit erősítették.⁵ Ez a felismerés nagyban hozzájárult a katonai antropológiai munkák számának növekedéséhez.

Ahogy bár mely konfliktus esetében, úgy a háborúk és katonai jelenlét esetében sem beszélhetünk elszigetelt zárványról. Minden katonai jelenlét számos módon begyűrűzik a társadalom szinte minden elemébe. És nem csak azon társadalmak életébe, akik közvetlenül részt vesznek a konfliktusban.

Számos társadalmi folyamat változik meg, a csoportok közötti konfliktusok migrációs folyamatokat indítanak el, demográfiai folyamatokat módosítanak, etnikai kérdéseket vetnek fel és gazdasági kapcsolatokat változtatnak meg. A migrációs célállomásokon összeadódó kulturális eltérések az országok számos alrendszerében új feladatokat generálnak, gondoljuk az oktatás-, az egészségügy-, a honvédelem-, vagy akár külkapcsolati politikákra. A szomszéd országban zajló ukrán–oros háború erre napi példákat mutat fel. Ukrajnából Magyarországra érkező, és itt is maradó menekültek száma 65 ezerre tehető⁶, és 31 millió fölött van az Ukrajnát elhagyni kényszerülők száma⁷. Éppen ezért az antropológia nem maradhat a témán kívül.

³ TOMFORDE – BEN-ARI 2021.

⁴ TOMFORDE – BEN-ARI 2021.

⁵ HUU AN – PHUONG 2020.

⁶ infostart.hu

⁷ 31 328 170 fő 2024. január 27-ig. Forrás: <https://hu.adat.one/ukran-menekultek-szama-europaban#a>.

„Miért éppen az antropológia?” Teszi fel a kérdést Maren Tomforde⁸. Thaiföldön és német békefenntartó missziókban végzett kutatásokat. Számos tudományterület foglalkozik a katonaság vizsgálatával – így a szociológia, politológia, filozófia, pszichológia, történészek. A szerzők az antropológia hármassá hivatkozva tartják fontosnak a katonai antropológia létjogosultságát. Az első a holisztikus megközelítés, amely itt is azt jelenti, mint más társadalomtudományi vizsgálatokban: szélesebb társadalmi és kulturális kontextusba helyezni a vizsgált témát. Másodikként említi a terepmunka fontosságát, ami jelenthet egy hosszabb, vagy sorozatos, rövidebb terepen való jelenlétet. A terepmunka gazdagabb és sokrétűbb képet adhat a vizsgált közösségről, csoportról. Harmadikként az antropológia összehasonlító jellegű megközelítését emelik ki, vagyis az antropológia nem egy esetre összpontosít, hanem hasonlóságokat, különbségeket keres. A szerzők azt is megemlítik, hogy a katonai antropológiai vizsgálatok gyakran kooperálnak kvantitatív vizsgálatokkal is, így elsősorban a szociológusokkal végzett közös munkát említik. (Tomforde – Ben-Ari 2021)

Tomforde terepmunkán alapuló tanulmányában foglalkozik a katonaság társadalmi vetületeivel. *A bevetés érzelmi körforgása* című írásában⁹ azt vizsgálja, hogyan hat a katonák jóllétére és teljesítményére a család. Ahogy a cikk szerzője írja, katonai szociológiai kutatások kimutatták, hogy a katonák motivációja a külföldi misszió során szorosan összefügg partnereik jóllétével. Egyetlen katona sem tud teljes mértékben a feladatokra koncentrálni, akinek otthon gondjai vannak a családjával.

A vizsgálatuk célja volt megtudni, hogy milyen konkrét stresszel szembesülnek a kihelyezett német katonák (Bundeswehr) házasársai és családjai a négy-hat hónapos különválás előtt, alatt és után, és milyen megküzdési stratégiákat alkalmaznak az elkülönülés egyes szakaszaiban.

A Bundeswehr az elmúlt két évtizedben azon fegyveres erők közé tartozott, amely a legnagyobb csapatkontingenssel járult hozzá a békemissziókhöz. A katonák külföldi bevetésének időtartama ritkán szabályos, hiszen sokszor meghaladja a négy hónapot. Emiatt a katonák „két kapzsi intézmény” – vagyis a család és a katonaság között megszakadnak, ami lojalitási konfliktusokhoz vezethet. A családtagok nem vesznek részt a laktanyai életben, ezért „ingázó hadseregnek” is nevezik a Bundeswehrt. Mindez új kihívásokat is jelent, hiszen a fegyveres erőknek a családok támogatását is meg kell oldaniuk, amit egy családi szolgáltató szervezet felállításával próbáltak kezelni.¹⁰

⁸ Maren Tomforde PhD, a Német Fegyveres Erők Törzs- és Vezetési Főiskolájának munkatársa, 2005-ben doktorált antropológiából a Hamburgi Egyetemen. Szakdolgozatához egy kétéves terepkutatási projektet végzett Thaiföldön (1999–2000, 2001–2002) a „kulturális térbeliség” témájában. 2003 és 2007 között a németországi strausbergi Német Fegyveres Erők Társadalomkutató Intézetének (SOWI) tudományos munkatársa volt, ahol antropológiai kutatásokat végzett a német békefenntartó missziókról.

⁹ TOMFORDE 2015.

¹⁰ TOMFORDE 2015.

Tomford egy másik tanulmánya egy hosszú távú (2003–2012) kvalitatív kutatásra támaszkodik, amelyben mélyinterjúkat készítettek katonafeleségekkel, családtagokkal, katonatársakkal és a katonai vezetőkkel, akik Koszovóban és Afganisztánban teljesítettek szolgálatot. Vizsgálata szerint a katonák külföldi bevetéseken való részvétele sokféle próbatétel elé állítja őket és családjukat. A szétválás jelentős érzelmi, szociális és családi stresszel jár.

Az első szakasz az indulás előtti szakasz, amely nagyon megterhelő, hiszen a felkészüléskor a katonák váratlanul és tervezhetetlenül vannak távol heti 2-3 napos otthonléttel. Mivel sem a katonák, sem családtagjaik nem tudnak pontos időpontot, a bizonytalanság félelmet kelt, így ez a várakozással teli szakasz a legstresszesebb időszak a családnak. A következő szakasz az indulást követő 1-2 hónap, ami a partnerek esetében az elválással, magánnyal való megküzdést jelenti, ami kiegészül a mindennapi feladatok partner nélküli megküzdésével. Az otthon maradt anyáknak nemcsak anya-, hanem sokszor apaszerepben is helyt kell állniuk, és segíteni a gyerekek hiányérzetének enyhítését. Az érzelmi dezorientáció és magány szakaszát a német honvédség a kommunikációs szolgáltatások nyújtásával próbálja enyhíteni (telefon, Skype, stb.). A következő szakasz a katonák hazautazása, ami általában a külföldi bevetés felénél következik be. A vizsgálatba bevont alanyok tapasztalatai alapján Tomforde leírja, hogy azoknak a pároknak volt egyértelműen pozitív a visszaérkezés, akik nem otthon, hanem egy idegen helyre mentek kikapcsolódni a családdal. Ezáltal a korábban hónapokig tartó szerepváltozások könnyebben alakultak, különösen a gyerekeknek okoz gondot, hogy ismét tekintélyként fogadja el a sokáig távol lévő apát.

A külföldi bevetéseken való részvétel sokféle próbatétel elé állítja a katonákat és családjukat. A szétválás jelentős érzelmi, szociális és családi stresszel jár. A nőknek (nincs más választásuk) támogatniuk kell a küldetést és a partnereiket, így részeseivé kell válniuk annak a katonai „áldozati kultúrának, amelyet partnereik fejlesztettek ki”.¹¹ A következő két fázis az elválás utáni magány és a bevetés időszaka. A negyedik, a hazatérés fázisa szintén nehézségeket tartogat, hiszen az átélt élmények megváltoztathatják a katonákat, így az egymáshoz való alkalmazkodás akár heteket is igénybe vehet. Gond lehet a családon belüli szerepek megváltozása, ami nehezíti a hazaérkezést és az újbóli befogadást.

A négy szakasz ismerete lehetővé teszi a katonáknak és családtagjainak a felkészülést, valamint azt, hogy a folyamatokat kevesebb stressz kísérje, összességében pozitívan éljék meg a bevetések miatti hosszú távolléteket.¹²

A kiküldetéssel kapcsolatos szétválás nem kerülhető el, de a nyújtott segítségről vagy támogatásról szóló átfogó tájékoztatás, a telepítési időszak pontos megtervezése és egyéb intézkedések minimalizálhatják a kapcsolódó stresszt. Az egységek és a parancsnoki lánc is lényegesen hozzájárulhat a külföldi bevetések jobb irányításához. Tomforde szerint a katonai vezetőknek a tervezés során felelősségteljesen és tudatosan kell figyelembe venniük katonáik személyes és családi érdekeit, hogy

¹¹ TOMFORDE 2015.

¹² TOMFORDE 2015.

biztosítsák a katonák motivációját és a családok pozitív támogatását hosszabb távon: „Kutatásból tudjuk, hogy a család és a katonaság valóság, de azt is tudjuk, hogy ezt enyhíthetik a szervezetek a családok támogatására irányuló erőfeszítései és a támogató parancsnokok.”¹³.

A család vizsgálata más tanulmányokban is fontos szerepet kap. Cristina Rodrigues da Silva az Amazonas északi részének határ menti vidékein élő brazil katonafeleségek mindennapjait vizsgálta. A kutatás rámutatott a katonacsaládok életmódjának speciális szabályaira, amelyek erednek részben a katonai szervezetből és szolidaritási hálózataikból, valamint a helyhez való alkalmazkodásból.¹⁴

Az antropológusi tolmács szerepkör elsősorban nem a nyelvi fordításra vonatkozik. Az interkulturális értelmező szerepkör kap hangsúlyt Montgomery McFate az US Naval War College professzorának munkáiban, aki korábban az amerikai hadsereg vezető társadalomtudósa volt. *A társadalomtudomány háborúba megy* című, egyik fontos munkájában¹⁵ a harctér emberi dimenzióit vizsgálja, az utólagos elemzésben a történeti kontextus is szerepet kap. *Katonai antropológia* című munkájában¹⁶ az antropológusok szerepének őszinte újraértékelésére hívja fel a figyelmet a nyugati hadseregek és nem nyugati népek közötti találkozások közvetítésében. Könyve számos alapvető kérdést taglal: az egyik kérdése, hogy az akadémiai szektor és katonaság miért nem tud egymásban megbízni, és miért nem tud együtt dolgozni? További témái: a nemek és vezetés kapcsolata, a kultúrák közti vezetés, a nem hagyományos módon vívott háborúk, modern háborúk társadalmi hatásai, valamint az akkulturáció és asszimiláció, vagyis az alkalmazkodás a bennszülötti hadi módhoz.

Az etikai kérdésekkel foglalkozó Deanna L. Messervey és Erinn C. Squires szerzők *A katonai etikai magatartásról* című írásukban empirikus vizsgálatok alapján elemezték korábbi háborúk, fegyveres atrocitások harctéri katonai etikai magatartásait. A kutatásuk két fő területre összpontosított: a harctéri etikára és az etikai kockázati tényezőkre. A harctéri etika magában foglalja a harctéri etikai attitűdöket, az etikus cselekvés szándékát, a katonai törvényeket és szabályokat megsértő társak bejelentésére való hajlandóságot, valamint a műveletek során tanúsított viselkedést. Az etikai kockázati tényezők közé sorolták azokat az egyéni, szituációs és szervezeti különbségeket, amelyek növelik annak valószínűségét, hogy a katonai személyzet etikátlan magatartást tanúsít. Az egyéni különbségek közé tartozik az erős erkölcsi identitás és a rosszindulatú jellemvonások, például a pszichopátia, a nárcizmus és a jobboldali tekintélyelvű hajlam. A szituációs kockázati tényezők közé tartozik az alvashiány és a harci tapasztalatok, amelyek dühöz vezethetnek. A szervezeti tényezők közé tartozik az erős etikai vezetés, valamint az erős etikai légkör és kultúra. A vietnámi háború vietnámi veteránjainak vizsgálata rámutatott az atrocitás és a háború utáni jóllét kapcsolatára. Azt találták, hogy az atrocitásoknak való kitettség összefüggésben áll a poszttraumás stressz-zavarral (PTSD) és a depresszióval, és hogy

¹³ MOELKER, 2004: 22.

¹⁴ RODRIGUES DA SILVA 2017.

¹⁵ MCFATE 2015.

¹⁶ MCFATE 2018.

az atrocitásoknak való kitettség szinte teljes mértékben felelős a harci expozíció és a PTSD közötti kapcsolatért. Ezenkívül azt találták, hogy az atrocitásnak való kitettség büntudatot, ellenségességet, depressziót és öngyilkossági gondolatokat jelez előre. A kutatás alapján úgy tűnik, hogy az atrocitásban való részvétel több negatív pszichológiai eredménnyel jár, mint az atrocitás szemtanújaként elszenvedni az atrocitást.¹⁷

További eredményként szoros kapcsolatot tártak fel az etikátlan viselkedés és a személyzet attitűdjei, valamint mentális egészségük között. A Mental Health Advisory Team 2003–2013 között végzett vizsgálata volt az egyik első olyan vizsgálat, amely a katonai személyzet lázadókkal és harcot megtagadókkal szembeni etikai attitűdjéről és viselkedéséről számolt be, és feltárta, hogy sok tengerészgyalogos és katona hozzáállása nem felel meg az amerikai hadsereg elvárásainak és normáinak. A katonák és tengerészgyalogosok nagyjából 40%-a értett egyet azzal, hogy a kínzást meg kell engedni egy másik katona életének megmentése érdekében, és kevesebb mint felük gondolta úgy, hogy a nem harcolókkal méltósággal és tisztelettel kell bánni. A következő, 2008-ban végzett vizsgálatban az MHAT V azt is megállapította, hogy a bevetés időtartama összefügg az etikátlan viselkedéssel: az etikátlan viselkedés a bevetés első 10 hónapjában lineárisan nőtt, majd csökkent.

A morális identitáskutatás egyik kulcsfontosságú megállapítása, hogy az emberek morális identitását aktiválni lehet. Például a Tízparancsolat felidézése aktiválja az emberek identitását, és ez növeli az etikus viselkedés mértékét. Egy kanadai haderő vizsgálata kapcsán a tanulmány arra is rámutat, hogy az etikus katonai vezetés esetén alacsonyabb szintű az etikátlan viselkedés a katonák körében. Valamint az etikus vezetés a legfontosabb tényező a szervezetek etikai kultúrájára. Az etikus vezetést úgy definiálják, mint a normatívan megfelelő magatartás demonstrálását személyes cselekvéseken és interperszonális kapcsolatokon keresztül, valamint az ilyen magatartás népszerűsítését a követők számára kétirányú kommunikáción, megerősítésen és döntéshozatalon keresztül. Egy kanadai védelmi személyzettel végzett kutatás megállapította, hogy ha a vezetők és munkatársaik etikus cselekszenek, a katonák nagyobb valószínűséggel követnek olyan viselkedést, amely túlmutat a kötelezettségeiken (azaz szervezeti állampolgári magatartást tanúsítanak). Ugyanezen kutatás eredményei azt is kimutatták, hogy a visszaélészerű vezetés csökkentette a katonák erkölcsi bátorságát, a szervezet értékeivel való azonosulást.¹⁸

Az európai kutatómunkák közül meg kell említeni Bickford etnográfáját¹⁹ a Németország újraegyesítésének hatásairól a volt keletnémet tisztek életére és identitására. Idesorolható René Moelker kutatása²⁰ a holland veterán bringásokról, akik a második világháborúban Indonéziában japánokkal harcoltak. A szerző bemutatja, hogyan válik a motorozás gyógyító erővé, és hogyan tudnak megküzdeni a veterán katonák a társadalmi megítéléssel a közösségi élmény segítségével.

¹⁷ MESSERVEY – SQUIRES 2021.

¹⁸ MESSERVEY – SQUIRES 2021.

¹⁹ BICKFORD 2011.

²⁰ MOELKER 2014.

A válságkezelést, a humanitárius segítségnyújtást és a békemissziós tevékenységet elemző tanulmányok a civil-katonai kapcsolatok vizsgálatának fontosságára hívják fel a figyelmet. Robert Rubinstein hangsúlyozza, hogy minden beavatkozás be van ágyazva a kultúrába. A kultúra alapvetően járul hozzá a békefenntartás sikeréhez.²¹

Külön csoportot képezhetnek azok a tanulmányok, amelyek a katonai békemissziós tevékenység antropológiai felvetéseivel foglalkoznak. Rubinstein²², Pedersen²³ kutatásai a civil-katonai kapcsolatok témakörébe sorolhatók. Ezen kutatások részletezik a kulturális tudatosság, a kulturális érzékenység fontosságát a katonai hadműveletekben és a békemissziós tevékenységekben. Fontos magyar példa Sztankai Krisztián munkássága, aki kulturális antropológusként került a Magyar Honvédségbe, és teljesített Afganisztánban katonai szolgálatot katonai megfigyelőként és részese volt civil-katonai kapcsolatokat irányító csoport munkájának. Képzett katonaként és antropológusként vett részt katonai műveletekben, amely a társadalomkutatók elől általában rejtett, belső nézőpontot tesz lehetővé.²⁴

Vannak kutatások, amelyek nem katonai antropológiának nevezik a kutatási területeiket, mégis oda is sorolhatók. Jellemzően e kutatások a csoportok közötti konfliktusokkal, konfliktusmegoldási módokkal, konfliktusmenedzsmenttel foglalkoznak. *A béke hidjai* című tanulmányban²⁵ a szimbólumok és rituálék békeépítésben betöltött szerepét vizsgálja, és rámutat, hogy a béketeremtésben elsősorban gazdasági és politikai célokra összpontosítanak. Ez néha nem elegendő a tényleges megbékéléshez, és az emberek számára más, kulturálisan meghatározott segítségre van szükség. A szimbólumok és rituálék szándékos integrációja és újraértelmezése hatékonyan áthidalhatja a mély etnikai megosztottságot, amire példa lehet a mostari Öreg híd újjáépítése. A közösségi gyakorlatok is jól példázzák, hogy a szimbólumok és rituálék túlmutatnak a pusztán kulturális kifejezéseken; kulcsfontosságúak az együttélés és a multikulturalizmus narratívájának megalkotásában, amely képes eligazodni a társadalmakban a fenntartható béke felé.

Az Európai Unió, az UNESCO és a Világbank, az újjáépítés finanszírozója²⁶ azal a céllal szorgalmazták a híd építését, hogy ezek az emblemikus projektek érvényes stratégiává váljanak a normalitás érzésének terjesztésére, és a békés együttélés állapotához való visszatérés ösztönzésére²⁷. A híd újjáépítésében részt vállalt a magyar békefenntartói SFOR-alakulat, a Magyar Műszaki Kontingens katonái a híd darabjainak kiemelésével a Neretva folyóból. A muszlim bosnyákok és katolikus horvátok közötti etnikai megosztottság napjainkban is érzékelhető a városban, a híd újjáépítése önmagában nem hozta el a békét. Az érintkezés és átjárhatóság azonban nemcsak fizikai aktus, hanem szimbolikus értelemben hidat teremt a két társadalmi

²¹ RUBINSTEIN 2005: 542.

²² RUBINSTEIN 2019.

²³ PEDERSEN 2019.

²⁴ SZTANKAI 2022 és 2021.

²⁵ MAHMULUDDIN 2024.

²⁶ <https://whc.unesco.org/en/list/946/>

²⁷ CALAME – PASIC 2009: 4.

csoporthoz. A híd pillérei közel ötszáz éves mészke épületekhez kapcsolódnak. Az öreg falak a folyó mindkét oldalán hasonlóak, egyforma anyagból készültek, megjelenésük kontinuitásról, összetartozásról árulkodnak. Turisztikai attrakció, a híd rekonstrukciója következtében megélné a turizmus, így a gazdasági és kulturális érdekek, értékek együtt külső megerősítést adnak a megosztott közösségek megbékélésének. De ahhoz, hogy valódi megbékélés, és valamiféle egység jöjjön létre, közös rítusoknak kell kialakulniuk, amit erőltetni, vagy lemásolni nem lehet, de az Öreg híd alkalmas lehet arra, hogy ezeknek a rítusoknak helyet adjon. Mahmududdin mellett érvel²⁸, hogy vizsgálni kell a meglévő még tetten érhető befogadói narratívákat, és arra támaszkodva kell új narratívákat létrehozni. Szimbólumok, rituálék segítségével a meglévő szimbólumok és rituálék kreatív manipulálása a szétválasztó hatalmi dinamika megkérdőjelezésére és felforgatása nyomán a béketeremtés folyamata elindulhat. Más szerzők a hidat lehetőségnek tartják, egy valaha volt társadalmi harmónia visszatérésére.²⁹ A szimbólumokban és rituálékban rejlő kettős lehetőség megértésével a béketeremtésben érdekelték hatékonyabb stratégiákat dolgozhatnak ki.

Meg kell említeni azokat az írásokat, amelyek a katonai antropológia tudományon belüli és tudományon kívüli megítélésével foglalkoznak. A kérdés így összegezhető: szabad-e antropológusként a katonasággal, a háborúkkal, fegyveres konfliktusokkal foglalkozni?

A második világháborúban alkalmazott antropológusok esete óta a tudomány kerüli ennek vizsgálatát. Maria Vivod „sötét antropológiaként” definiálja azt a megközelítésmódot, amely a témánál fogva határozza meg, hogy mit kutathat az antropológus. Vivod felhívja a figyelmet, hogy „azt várnánk, hogy az antropológiában ne legyen olyan tabutéma, amely definíció szerint az emberi léthez és viselkedéshez kapcsolódik”.³⁰ Vivod szerint ez a megközelítés kitermelte a *kritikai katonai tanulmányok* kifejezést³¹, amely egyesíti azokat a kutatókat, akik katonai témával foglalkoznak, de kritikai szempontból. A jó és rossz, valamint morális kategóriáktól eltávolodó tudományterület az alkalmazott antropológia keretén belül találta meg magát. Egyetértve Vivoddal, a néprajzi tudás a néprajzkutató erkölcsi szándékától függetlenül kisajátítható, a tájékozott beleegyezés, az etikai kölcsönösség és a kölcsönös felelősség feltételei azonban elválaszthatatlanul kötődnek a néprajzkutatónak a szakterülethez való közvetlen kapcsolatához.³² A szerző felveti az American Anthropology Association (AAA) tagságának elitizálódását, és felhívja a figyelmet, hogy azok az antropológusok, akiket rendszeresen kritizálnak azért, mert „rossz oldalon” állnak, a kutatásukat is kritika éri, emiatt az antropológusok nagy része kerüli az olyan témák kutatását, amelyek nagy akadémiai visszhangot váltanak ki.

²⁸ MAHMULUDDIN 2024.

²⁹ CALAME – PASIC 2009: 4.

³⁰ VIVOD 2021:51.

³¹ Lásd például: MOHR, SØRENSEN, WEISDORF, 2021.

³² VIVOD 2021: 51.

A gyarmatosítók szolgálóleánya jelzöt kerülni kívánó antropológusok megfeledeznek arról, hogy a bolygón nem minden ország volt gyarmati hatalom. Valójában az országok kisebbsége hosszabb-rövidebb ideig folytat ilyen gazdasági és politikai tevékenységet. A világ számos országában a katonaság kulcsszerepet játszott a nemzeti szabadság felé vezető úton. Sokak vérével és szenvedésével fizetett szabadság ez. És sok ország számára pontosan a katonaság jelenti a garanciát a jövőbeni önrendelkezésre – írja Vivod.³³

Összegzés

A fent ismertetett tanulmányok áttekintése nyomán a katonai antropológia témakörben végzett kutatások néhány nagy téma köré csoportosíthatók.

- **Civil-katonai együttműködéssel** és békemissziós tevékenységgel foglalkozó kutatások abban segíthetnek, hogy a *katonai és civil szereplők válsághelyzetben, békefenntartó műveletekben és humanitárius missziókban* hogyan tudnak együttműködni. Kutatók, mint például Rubinstein, a békefenntartó missziók során kialakuló interakciókat vizsgálták, különös tekintettel a multikulturális csapatok közötti együttműködésre és a kulturális különbségekre. Ezek a tanulmányok a sikeres békemissziók feltételeire és kihívásaira világítanak rá. A katonai és civil szervezetek közötti koordináció és kommunikáció elemzése segít megérteni, hogyan lehet hatékonyabban kezelni a katasztrófák és konfliktusok következményeit. A kutatások arra is összpontosítanak, hogyan befolyásolja a civil lakosság bizalmát a katonai jelenlét és segítségnyújtás. Ez nemcsak háború esetén lehet fontos, hanem közvetlenül alkalmazható a katasztrófahelyzetek esetén, ahol szintén a katonaság és a civil együttműködés adja a gyakorlati megoldást.
- **A harctéri etika** a katonai antropológia másik fontos területe, amely az etikus viselkedés kérdéseit vizsgálja a konfliktusok során. Ezen belül fókuszpontnak nevezhető az *etikus katonai vezetés*, és annak hatása a katonák viselkedésére és moráljára szintén fontos kutatási téma. Az etikus vezetés elősegítheti a katonák közötti bizalom és együttműködés erősítését, valamint csökkentheti az etikátlan viselkedés előfordulását. A másik fontos fókuszpont a *harctéri dilemmák vizsgálata*. A civil áldozatok elkerülése vagy a hadifoglyokkal való bánásmód, kulcsfontosságú a katonai etika megértéséhez. Ezek a kutatások rávilágítanak arra, hogyan kezelik a katonák ezeket a komplex erkölcsi helyzeteket a terepen.
- **Az emlékezet és a kollektív emlékezet vizsgálata** szintén központi szerepet játszik a katonai antropológia területén. Ezen belül a *háborús emlékekkel* foglalkozó kutatások arra összpontosítanak, hogyan emlékeznek a katonák és a civil lakosság a háborúkra és konfliktusokra. Az emlékezés formái, mint például a háborús emlékművek, veteránok beszámolóí és történelmi megemlékezések, segítenek megérteni a háború társadalmi és kulturális hatásait. Idetartozik a *trauma és gyógyulás* kérdése. Az emlékezetkutatás kiterjed a poszttraumás stressz-zavar (PTSD) és a

³³ VIVOD 2021: 48.

katonák mentális egészségének vizsgálatára is. Ezek a tanulmányok fontosak a katonák és családjaik támogatási rendszereinek fejlesztésében.

- **A család és a katonát körülvevő társadalom vizsgálata** elengedhetetlen a katonai antropológia számára. Ezen belül a *család és a családi dinamika* kutatása szükséges, amely egészen a szűk családtól a szomszédsági viszonyokig terjedhet. A kutatások azt vizsgálták, hogyan hat a katonai szolgálat a családi kapcsolatokra és a katonák családtagjaira. Ezek a tanulmányok rávilágítanak a családok támogatási igényeire és a katonai életmód okozta stresszkezelési módszerekre. Tágabb környezetben a *társadalmi kapcsolatok elemzése* arra is kiterjedhet, hogyan integrálódnak a katonák a civil társadalomba, és hogyan befolyásolja a katonai szolgálat a társadalmi státuszukat és identitásukat. Ezek a kutatások segíthetnek megérteni, milyen kihívásokkal néznek szembe a veteránok és családjaik a katonai szolgálat után. A katonai szolgálatból visszatérő veteránok *mentális egészségének* és rehabilitációjának vizsgálata, különös tekintettel a PTSD és más trauma következményeire.
- **Terepi kutatás és etnográfia módszereinek vizsgálata.** Hogyan valósítható meg a hosszú távú terepi jelenlét a katonai antropológiai vizsgálatokban? A terepi kutatás, különösen a hosszú távú terepi jelenlét, lehetőséget nyújt a katonai szervezetek mélyebb megértésére. Ez magában foglalja a katonák mindennapi életének, rituáléinak, hiedelmeinek és interakcióinak részletes tanulmányozását.
- **A katonai környezetben vizsgált szexualitás és genderkérdések** kutatása az utóbbi években vettek lendületet. A *nők szerepe*, helye a hadseregben, különösen a társadalmi nemek változásával, illetve a *nemi egyenlőség kérdései* és a nők férfiak által tapasztalt kihívások fontos fókusz lehet katonai szervezetekben,. Ezen kívül az LMBTQ+ közösség tagjainak tapasztalatai a katonai környezetben, és a különböző *nemi és szexuális identitásokkal* kapcsolatos kérdések még csak most kerülnek a kutatók látóterébe.
- **Katonai stratégiák és döntéshozatal témakörében** az antropológiai kutatások vizsgálhatják a *stratégiai tervezést*, például azt, hogyan alakulnak ki és valósulnak meg a katonai stratégiák, valamint hogyan befolyásolják ezeket a kulturális és társadalmi tényezők. A *döntéshozatali folyamatokkal* kapcsolatos elemzések arra is összpontosíthatnak, hogyan döntenek a katonai vezetők és hogyan hatnak ezek a döntések a katonákra és a civil lakosságra.
- Az utolsóként sorra kerülő témakör, **a technológia és hadviselés** témájában jelent meg talán a legkevesebb publikáció. A témához tartozik a *katonai technológia*, a modern hadviselésben alkalmazott technológiai fejlesztések és ezek társadalmi-kulturális hatásainak vizsgálata, beleértve a drónokat, a kibertámadásokat és az automatizált rendszereket. A *digitális hadviselés* vizsgálatát a technológiai változások és a társadalom által adott válaszok kikényszerítik. Az információs és kommunikációs technológiák szerepe a modern katonai műveletekben, a dezinformáció

és ezek hatása a katonai és civil kapcsolatokra egyre nagyobb kihívást jelent, amellyel az antropológusoknak foglalkozniuk kell.

A katonai antropológia kutatott témái között számos aspektus és megközelítés hiányzik még. Az egyik legnagyobb hiányosság, hogy kevés olyan írás található, amely egy katonai szervezet hosszú távú, terepi jelenléttel végzett vizsgálatáról szól. Az antropológia nem reflektál arra sem, hogyan és milyen módon változtatják meg a társadalmat a hadviselés modern formái, mint például az elektronikus háborúk vagy a gerilla-hadviselés, amelyek merőben ellentétesek azzal a folyamattal, amely a nyugati haderő felé egyre nagyobb elvárás: etikus és arányos beavatkozások végzése. Hasonlóképpen, a dezinformációval kapcsolatos kutatások is hiányoznak az antropológusok fókuszából.

A tanulmányban azt állítom, hogy az erőszakszervezetben végzett kutatómunka és a kulturális antropológia között nem létezik feloldhatatlan ellentmondás. Az antropológiai megközelítés hozzájárulhat a haderők működésének jobb megértéséhez. Az antropológiai kutatások eredményeivel csökkenthetők a háborús közösségi károk, vagy elszenvadásuk esetén rövidíthető lehet az idő, ami alatt a közösségek újjáépülnek. Ezzel együtt a kulturális antropológiának meg kell teremtenie az elméleti és etikai kereteket a katonai antropológiai vizsgálatokhoz.

Bibliográfia

BENEDICT 1946

Ruth BENEDICT: *The Chrysanthemum and the Sword*. Boston, Houghton Mifflin Company.

BICKFORD 2011

Andrew BICKFORD: *Fallen Elites. The Military Other in Post-Unification Germany*. Stanford, Stanford University Press.

CALAME – PASIC 2009

J. CALAME – A. PASIC: Post-conflict reconstruction in Mostar: Cart before the Horse. *Divided Cities. Working Paper No. 7, 3, 2009*.

HUU ANN – PHUONG 2020

Huu An NGUYEN, Le Duy Mai PHUONG,: Dilemmas of the involvement of Anthropology in War: The case of the Human Terrain System. *Hue University Journal of Science Social Sciences and Humanities* June 2020.
<https://doi.org/10.26459/hueuni-jssh.v129i6B.5679>

LETENYEI 2012

LETENYEI László: *Kulturális antropológia. Elméletörténet*. Budapest, Typotext.

MAHMULUDDIN 2024

Mahmuluddin MAHMULUDDIN: Bridges of Peace: The Role of Symbols and Rituals in Peacebuilding. *Journal of Contemporary Rituals and Traditions* Vol. 2, No. 1 (2024), 61–77.

MCFATE 2018

Montgomery MCFATE: *Military Anthropology: Soldiers, Scholars and Subjects at the Margins of Empire*. Oxford University Press.

<https://doi.org/10.1093/oso/9780190680176.001.0001>

MCFATE 2015

Montgomery MCFATE (ed.): *Social Science Goes to War: The Human Terrain System in Iraq and Afghanistan*. Oxford University Press.

MESSERVEY – SQUIRES 2021

D. L. MESSERVEY – E. C. SQUIRES: Empirical Research on Military Ethical Behaviour. In: A. M. Sookermany (eds.). *Handbook of Military Sciences*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_58-1

MOELKER 2014

René MOELKER: Being one of the Guy sor the Fly ont he Wall? Participant Observation of Veteran Bikers, Routledge, In: Joseph SOETERS et al. (ed). *Handbook of Research Methods in Military Studies*. London and New York, Routledge.

MOHR – SØRENSEN – WEISDORF 2019

Sebastian MOHR – Birgitte Refslund SØRENSEN – Matti WEISDORF: The Ethnography of Things Military – Empathy and Critique in Military Anthropology. *Ethnos* 86 (4), 600–615. <https://doi.org/10.1080/00141844.2019.1687553>

PEDERSEN 2021

Thomas Randrup PEDERSEN: Breaking bad? Down and Dirty with Military Anthropology. *Ethnos* Vol. 86, Issue 4.

RODRIGUES da Silva 2017

Cristina RODRIGUES DA SILVA: Military Families: Life, Social Organization and Remote Basing Experiences for Brazilian Military Families. In: Rachel WOODWARD – Claire DUNCANSON (eds.). *The Palgrave International Handbook of Gender and the Military*. London, Palgrave Macmillan, 211–226.

RUBINSTEIN 2005

Robert A RUBINSTEIN: Intervention and Culture: An Anthropological Approach to Peace Operations. *Security Dialogue*, December 2005. 36 (4), 527–544.

<https://doi.org/10.1177/0967010605060454>

SZTANKAI 2021

SZTANKAI, Krisztián: Military Experiences of a UN Mission in the Central African Republic: The State of Religious Freedom of Christians, In: Lóránd UJHÁZI – Zoltán BOÉR – József KALÓ – Ferenc PETRUSKA (szerk.). *Report On Christian Persecution* Vác, Mondat Kft., 317–326.

SZTANKAI 2022

SZTANKAI Krisztián: Afganisztán: a birodalmak temetője, avagy a modern katonai stratégia legnagyobb bukása századunkban? *Honvédségi Szemle: A Magyar Honvédség központi folyóirata* 150, 118–123.

TOMFORDE – BEN-ARI 2021

M. TOMFORDE – E. BEN-ARI: Anthropology of the Military. In: A. M. Sookermany (eds). *Handbook of Military Sciences*. Springer, Cham.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_82-1.

TOMFORDE 2015

Maren TOMFORDE: The emotional cycle of deployment. In: René MOELKER – Manon ANDRES – Gary BOWEN – Philippe MANIGART (eds.). *Military Families and War in the 21st Century. Comparative perspectives*. London, Routledge.

VIVOD 2021

Maria VIVOD: Fields of research of military anthropology. *WIEDZA OBRONNA* 2021, Vol. 274, No. 1, 49-61. <https://doi.org/10.34752/2021-c274>